

DOI 10.31558/2519-2949.2024.1.8

УДК 364+342.7(477)

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8827-3569>

Сашук Г. М., Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОДОЛАННЯ КРИЗИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

У статті проаналізовано особливості та перспективи використання гуманітарної політики як інструменту запобігання та подолання кризи громадянської ідентичності.

Встановлено, що у більшості випадків громадянська ідентичність визначається через самоусвідомлення і самоідентифікацію громадянина із конкретною державною, тобто її громадянською спільнотою, незалежно від етнічного коріння та національного походження. Формування громадянської ідентичності є одним із ключових завдань гуманітарної політики держави,

З'ясовано, що в умовах глобалізації особливого значення набуває проблематика подолання кризи громадянської ідентичності, що може включати в себе цілеспрямовану політику держави у сферах формування світогляду, національної самосвідомості і менталітету, національного характеру, історичної та етнонаціональної пам'яті, підтримання національних традицій, символів та стереотипів поведінки громадян.

Окреслено типи ідентичності, які можуть бути об'єктом гуманітарної політики держави та узагальнено досвід демократичних країн у сфері реалізації гуманітарної політики як інструменту подолання кризи громадянської ідентичності.

Доведено, що гуманітарна політика держави має бути спрямована на зміцнення передусім суверенітету, й у деяких випадках може не бути тотожною з гуманітарними політиками окремих культурних груп, які утворюють громадяни цієї держави. Крім випадків, коли такі культурні групи розраховують на державне сприяння їхнім інтересам й беруть на себе певні зобов'язання щодо підтримки держави.

Підсумовано, що якісні демократичні перетворення в усіх сферах новітнього українського суспільства потребують формування адекватної національної концепції взаємодії громадянського суспільства й держави, юридичне та моральне підґрунтя якої вже закладено.

Ключові слова: гуманітарна політика, гуманітарна сфера, ідентичність, громадянська ідентичність, етнічна ідентичність, демократія

В сучасному світі, де напруженість між різними групами суспільства може стати причиною серйозних конфліктів, саме гуманітарна сфера суспільства є стратегічним ресурсом забезпечення національних інтересів країни, що створює та нарощує її духовний, інтелектуальний та економічний потенціал, виступає як фундамент формування громадянської ідентичності. Глибокі кризи громадянської ідентичності, що охоплюють сучасне світове співтовариство, вимагають не лише політичних рішень, але й глибокого крос-культурного аналізу. Одним із ключових інструментів подолання подібних крих може бути гуманітарна політика держави.

Аналіз останніх досліджень. Проблематику громадянської ідентичності у розрізі реалізації гуманітарної політики держави досліджували наступні іноземні та вітчизняні дослідники: Б. Андерсон, Ж. Бодріяр, Б. Бевза, А. Віліс, Ю. Габермас, С. Гантінгтон, Е. Гелнер, Е. Гобсбаум, Е. Гідденс, В. Євтух, М. Кастельс, А. Колодій, В. Кремень, А. С. Хейер, Ш. Епінгер, Ентоні Д. Сміт, Ю. Павленко, Ж. Лакан, О. Рафальська, Ю. Руденко, М. Рябчук, Е. Тоффлер, М. Фуко, Ф. Фукуяма та ін.

Водночас проблематика реалізації гуманітарної політики у контексті подолання криз громадянської ідентичності все ще потребує подальших наукових розвідок.

Метою статті є дослідження особливостей формування та передумов утворення криз громадянської ідентичності, використання інструментарію гуманітарної політики у подоланні криз громадянської ідентичності.

Виклад основного матеріалу. Найважливішою умовою та невичерпним ресурсом гуманітарного розвитку є громадянська ідентичність, що потребує забезпечення базових потреб і прав людини, аналіз викликів та загроз розвитку людини та адекватну відповідь на них шляхом ефективного функціонування гуманітарної сфери держави, її суб'єктів та інститутів. Формування спільної громадянської ідентичності є одним із ключових завдань гуманітарної політики держави [1].

У загальному розумінні поняття ідентичність уособлює у собі потребу підтримування й постійного відтворення певного набору цінностей, символів, міфів і традицій, що утворює певну специфічну спадщину націй, та самоідентифікування індивіда з цією неповторною спадщиною й відповідними цінностями, символами, знаками, міфами і традиціями [2]. У більшості випадків громадянська ідентичність визначається через самоусвідомлення і самоідентифікацію громадянина із конкретною державною, тобто її громадянською спільнотою, незалежно від етнічного коріння та національного походження.

Б. Бевза пропонує визначити такі виміри національної ідентичності:

- психологічний (індивідуальний (думки, емоції), колективний (моделі, репрезентації, контексти, архетипи);
- поведінковий (моделі практик та їх здійснення);
- культурний (притаманні ознаки і особливості);
- історичний (минуле, його осмислення, його вплив, його перетворення);
- езотеричний (священний шлях, глибинна основа, призначення);
- географічний (територія у контексті ресурсів);
- світоглядний (когнітивні підстави сприйняття);
- часовий (сприйняття минулого, теперішнього і майбутнього);
- просторовий (сприйняття простору);
- політичний (яку державу ми створюємо);
- соціальний (яке суспільство ми будуємо);
- соціологічний (які поділи ми визначаємо);
- інтеракційний (на основі чого ми взаємодіємо);
- телеологічний (як ми бачимо нашу мету);
- стратегічний (яким є наш план дій);
- тактичний (як ми його здійснюємо);
- сутнісний (як ми витворюємо ключові поняття);
- формально-нормативний (як ми фіксуємо ключові поняття);
- персоніфіковано-сценарний (якими є елементи нашої ідентичності у спрощеному персоніфікованому варіанті);
- цивілізаційний (до якої цивілізації належимо);
- ідеологічний (яку систему ідей витворюємо);
- ціннісний (які цінності сповідуємо і практикуємо) [3].

Водночас Ф. Фукуяма зауважує, що національна ідентичність в певний період заслужила погану репутацію саме тому, що її стали асоціювати з обмежувальним відчуттям належності, яке ґрунтується на етнічній належності й відоме як етнонаціоналізм. Цей тип ідентичності передбачав переслідування людей, які не належали до групи, й агресію проти іноземців заради своїх одноплемінників в інших країнах. [4, с. 124]. Тому у контексті досліджуваної проблематики вважаємо за доцільне використовувати саме термін «громадянська ідентичність».

Реалізація гуманітарної політики включає ще один різновид ідентичності, – етнічну ідентичність як одну з найбільш усталених історичних видів соціальної ідентичності, який є результатом пізнавально-емоційного процесу самовизначення індивіда (соціуму) в соціокультурному просторі і характеризується усвідомленням своєї належності до певної етнічної спільноти, а також розумінням, оцінюванням і переживанням свого членства в ній [5, с. 461].

Е. Сміт поділяє ідентичність на західну або громадянську моделі, яка характеризується складною системою, що включає такі компоненти як історична спільна територія, закони та інститути, політична рівність громадян, виражена в чинній системі прав і обов'язків, спільність громадянської культури та ідеології та етнічну, або східну модель, що характеризує такими ключовими компонентами: походження, що розуміється як приналежність до свого клану, національна культура, мова, звичаї. Очевидно, що в цих моделях різні пріоритети. Якщо для концепції громадянської

ідентичності – це аспекти рівноправності громадян, то для етнічної – аспекти спільності мови, традиції, релігії, звичок [2].

Тому під час формування своєї політики, у тому числі у гуманітарній сфері, держава має враховувати рівні самоідентифікації громадян із етнічними спільнотами. Основними подібними рівнями є:

- моноетнічна ідентичність як самоідентифікація людини з конкретним народом;
- біетнічна ідентичність як одночасне зарахування людиною себе до двох етнічних спільнот;
- маргінальна етнічна ідентичність – труднощі з визначенням своєї етнічної належності до тієї чи іншої етнічної спільноти.

Ключовим аспектом гуманітарної політики має бути формування саме моноетнічної ідентичності як підґрунтя для розвитку ефективної держави із потужною системою національної стійкості у протидії сучасним гібридним загрозам.

В умовах глобалізації особливого значення набуває проблематика подолання кризи громадянської ідентичності, що може включати в себе цілеспрямовану політику держави у сферах формування світогляду, національної самосвідомості і менталітету, національного характеру, історичної та етнонаціональної пам'яті, підтримання національних традицій, символів та стереотипів поведінки громадян.

Історичний досвід доводить: всякий лад зберігає свою життєдіяльність і ефективність до тих пір, доки більшість людей зберігає віру в його законність, справедливість і ефективність. Як тільки починають руйнуватися духовні й культурні стрижні національної ідеї і, як наслідок, громадянської ідентичності – можна говорити про занепад держави [6, с. 298].

Саме тому важливо враховувати досвід демократичних країн у сфері реалізації гуманітарної політики як інструменту подолання кризи громадянської ідентичності, який включає наступне:

1. Проблеми соціальних трансформацій потребують всебічного аналізу на макро- та мікрорівнях.
2. Модернізація гуманітарної політики відповідно до вимог часу можлива лише із врахуванням національних особливостей.
3. Збереження ідентичності дозволяє зберігати національну гідність.
4. Не існує заздалегідь заданих моделей розвитку, тому що особливості кожної країни роблять свої корективи у динаміку змін.
5. Розвиток кожної країни чи регіону передбачає пошук найбільш адекватних моделей управління.
6. Модернізація гуманітарної політики у короткостроковій перспективі вносить швидкі зміни в економіці та технологіях, у довгостроковій перспективі – трансформує вже соціальні процеси [7, с. 98].

Виходячи із зазначеного можемо виділити наступні типи ідентичності, які можуть бути об'єктом гуманітарної політики держави:

1. Ідентичність, при якій свій етнос сприймається позитивно, має місце позитивне ставлення до його культури, історії, існують природний патріотизм, який не переходить у фаворитизм, толерантні установки на спілкування з іншими етносами, розуміння їх місця в історії. Цей тип ідентичності можна визначити як «позитивну громадянську ідентичність».

2. Етноцентрична ідентичність. Звідси формується поняття етноцентризму. Етноцентризм – це специфічний феномен повсякденної свідомості, який виникає в процесі взаємодії етнічних груп і характеризується надпозитивним ставленням до власного етносу й емоційно негативним ставленням до інших етносів, почуттям переваги свого етносу над іншими.

3. Етнодомінуюча ідентичність фіксує такий стан самосвідомості людини, при якому досягнення цілей, інтересів етносу (можливо і протиправних) починає сприйматися як безумовно і виключно домінуюча цінність (ми всі клітини тільки одного великого організму на ім'я «нація», хто не з нами, той проти нас).

4. Етнічний фанатизм, який є крайню форму агресивної ідентичності. При такій ідентичності спостерігається абсолютне домінування етнічних інтересів і цілей, що супроводжується готовністю на будь-які жертви й дії, аж до тероризму.

5. Етнічна індиферентність, характеризується байдужістю людей до проблем етносу і міжетнічних відносин, цінностей свого й інших етносів. За умови такого типу етнічної ідентифікації люди вільні від норм і традицій етносу. На їх життєві вчинки, поведінку в будь-яких сферах суспільного життя ніяким чином не впливають ні їх власна етнічна приналежність, ні етнічність інших осіб.

6. Етнотолеранція у формі космополітизму, представляє собою заперечення етнічності, етнічних, етнокультурних цінностей; декларування свободи від усього, пов'язаного з етнічним феноменом; демонстрацію себе як «людини світу».

7. Амбівалентна (невиражена) ідентичність. Цей тип ідентичності досить розповсюджений в етнічно змішаному середовищі.

Саме тому гуманітарна політика держави має бути спрямована на зміцнення передусім суверенітету, й у деяких випадках може не бути тотожною з гуманітарними політиками окремих культурних груп, які утворюють громадяни цієї держави. Крім випадків, коли такі культурні групи розраховують на державне сприяння їхнім інтересам й беруть на себе певні зобов'язання щодо підтримки держави і послідовно виконують ці зобов'язання. Втіленням і квінтесенцією такої згуртованості окремих культурних груп довкола завдання забезпечення суверенітету держави є визнання ними спільної самосвідомості і, що у тій чи іншій мірі сприяє подоланню кризи громадянської ідентичності.

На загальнодержавному рівні подоланню кризи громадянської ідентичності може сприяти гуманізація суспільно-політичних відносин, яка виражається в гарантуванні (в максимально допустимому ступені) цілковитого здійснення, охорони й захисту людських прав і свобод як універсальних стандартів існування індивіда згідно з нинішнім рівнем цивілізаційного розвитку. У свою чергу визнання та фактичне забезпечення прав і свобод постає критерієм оцінки публічної політики й управління, їхньої ефективності щодо задоволення людських потреб та інтересів, виявляє сенс людського виміру соціальної системи [8, с. 59–60].

Зазначені заходи гуманізації суспільно-політичних відносин можуть включати у себе:

- демократичні форми реалізації політики й управління – функціонування демократичного політичного режиму та здійснення демократичного врядування, конститутивними ознаками яких є виборність влади, її відкритість (ключові елементи останньої: прозорість, участь, відповідальність), розмежування сфери повноважень держави й громадянського суспільства та підконтрольність влади населенню, пріоритет людських прав і свобод, юридична рівність громадян, плюралізм інтересів, верховенство права, – за яких громадяни спроможні впливати на державну політику, а отже, в підсумку, на власне життя, через активне залучення безпосередньо до процесу прийняття загальнодержавних рішень. Загалом до основних демократичних цінностей належить: громадянськість, компетентність, відповідальність і свобода, конституціоналізм, свобода совісті і слова, людська гідність, моральна автономія, невтручання в особисте життя (приватність), громадянська асоціація, соціальний порядок [9, с. 136];

- формулювання спільних інтересів та колективних питань, які відображають потреби й вимоги людей, пошук шляхів їх розв'язання, що в цілому спрямовано на підтримання і підвищення добробуту громадян й усього суспільства;

- політико-управлінські рішення, які постають результатом співпраці влади та громадянського суспільства, враховування спільних інтересів;

- механізми здійснення публічної політики (принципи, правила, процедури), що визначені для тих чи інших конфігурацій (форм) взаємодій численних автономних акторів у подоланні назрілих проблем, кризових явищ і забезпечують ухвалення консенсусних рішень, – громадські ради, ініціативи, слухання, експертизи, опитування з метою з'ясування громадської думки, консультації, гарячі лінії тощо;

- перехід від авторитарних (патерналістських, силових, адміністративно-командних) методів до демократичних (відповідають запитам громадян, орієнтовані на самостійний, моральний вибір), які характеризуються впливом нових горизонтальних суспільних зв'язків (мереж), глобалізації, сучасних інформаційних технологій (електронне врядування та електронний уряд), лобювання та GR, контролю, відповідальності тощо [10, с. 62–63].

Очевидно, що якісні демократичні перетворення в усіх сферах новітнього українського суспільства потребують формування адекватної національної концепції взаємодії громадянського суспільства й держави, юридичне підґрунтя якої вже закладено.

Отже, гуманітарна політика спрямована на зміцнення взаєморозуміння, толерантності та взаємовідносин між різними соціальними групами, нарощування духовного потенціалу, освіченості та резильєнтності суспільства. Одним з основних напрямків гуманітарної політики в розв'язанні кризи громадянської ідентичності є створення умов для активної участі громадян у політичному житті. Це не лише сукупність правових норм і політичних рішень, але й широкий

спектр дій, спрямованих на формування сприятливого середовища для розвитку плюралістичного суспільства, підтримку культурної різноманітності, захисту прав меншин, забезпечення соціально-економічної стабільності та громадянської свободи.

Бібліографічний список:

1. Присяжнюк С. В. Формування громадянської ідентичності як пріоритетне завдання гуманітарної політики України. Держава і право. Київ, 2023. № 94. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-94-223 (дата звернення: 30.01.2024).
2. Сміт Е. Національна ідентичність. Київ : Основи, 1994. 224 с.
3. Бевза Б. П. Сутнісні виміри національної ідентичності у контексті критичного дискурс-аналізу. Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки. Вінниця, 2023. № 8 DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.5> (дата звернення: 30.01.2024).
4. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / пер. з англ. Т. Сахно. Київ : Наш Формат, 2020. 192 с.
5. Рафальський О., Самчук З. Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства : монографія. Київ : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. 688 с.
6. Кремень В., Ткаченко В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки міждисциплінарного дослідження. Київ : Товариство «Знання» України. 2013. 415 с.
7. Шаповаленко М. В. Политическое развитие современных переходных обществ: теоретические подходы и основные тенденции : монография. Харьков. Издательство Харьковского национального университета внутренних дел. 2007. 340 с.
8. Єршова Н. Г. Соціокультурні передумови гуманізації вироблення публічної політики. Тавр. наук. вісн. Серія: Публ. упр. та адміністрування / Херсон. держ. аграр.-екон. ун-т. Одеса : Видавн. дім «Гельветика», 2022. Вип. 3. С. 58–64.
9. Гук О. І. Демократичні цінності. Енциклопедія держ. упр. : у 8 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; наук.-ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 8 : Публ. врядування / наук.-ред. кол.: В. С. Загорський (голова), С. О. Телешун (співголова) та ін. ; Львів. регіон. інт держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 135–138.
10. Єршова Н. Г. Соціокультурні передумови гуманізації вироблення публічної політики. Тавр. наук. вісн. Серія: Публ. упр. та адміністрування / Херсон. держ. аграр.-екон. ун-т. Одеса : Видавн. дім «Гельветика», 2022. Вип. 3. С. 58–64.

References:

1. Prysiazhniuk S. V. Formuvannya hromadianskoi identychnosti yak priorytetne zavdannia humanitarnoi polityky Ukrainy. Derzhava i pravo. Kyiv, 2023. № 94. DOI: 10.33663/1563-3349-2023-94-223 (data zvernennia: 30.01.2024).
2. Smit E. Natsionalna identychnist. Kyiv : Osnovy, 1994. 224 s.
3. Bevza B. P. Sutnisni vymiry natsionalnoi identychnosti u konteksti krytychnoho dyskurs-analizu. Visnyk Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. Seriiia politychni nauky. Vinnytsia, 2023. № 8 DOI: <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.5> (data zvernennia: 30.01.2024).
4. Fukuiama F. Identychnist. Potreba v hidnosti y polityka skryvdzhenosti / per. z anhl. T. Sakhno. Kyiv : Nash Format, 2020. 192 s.
5. Rafalskyi O., Samchuk Z. Tsyvilizatsiini perekhrestia suchasnoho suspilstva : monohrafiia. Kyiv : ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. 688 с.
6. Kremen V., Tkachenko V. Ukraina: identychnist u dobu hlobalizatsii (nacherky mizhdystsyplinarnoho doslidzhennia. Kyiv : Tovarystvo «Znannia» Ukrainy. 2013. 415 s.
7. Shapovalenko M. V. Polytycheskoe razvytye sovremen nykh perekhodnykh obshchestv: teoretycheskye podkhody y osnovnyie tendentsyy : monohrafiya. Kharkov. Yzdatelstvo Kharkovskoho natsionalnoho unyversyteta vnutrennykh del. 2007. 340 s.
8. Yershova N. H. Sotsiokulturni peredumovy humanizatsii vyroblennia publichnoi polityky. Tavr. nauk. visn. Seriiia: Publ. upr. ta administruvannia / Kherson. derzh. ahrar.-ekon. un-t. Odesa : Vydavn. dim «Helvetyka», 2022. Vyp. 3. S. 58–64.
9. Huk O. I. Demokratychni tsinnosti. Entsyklopediia derzh. upr. : u 8 t. / Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy ; nauk.-red. kol.: Yu. V. Kovbasiuk (holova) ta in. T. 8 : Publ. vriaduvannia / nauk.-red. kol.: V. S. Zahorskyi (holova), S. O. Teleshun (spivholova) ta in. ; Lviv. rehion. int derzh. upr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy. Lviv : LRIDU NADU, 2011. S. 135–138.
10. Yershova N. H. Sotsiokulturni peredumovy humanizatsii vyroblennia publichnoi polityky. Tavr. nauk. visn. Seriiia: Publ. upr. ta administruvannia / Kherson. derzh. ahrar.-ekon. un-t. Odesa : Vydavn. dim «Helvetyka», 2022. Vyp. 3. S. 58–64.

Sashchuk H. Humanitarian policy as a tool for overcoming the crisis of civic identity

The article analyzes the peculiarities and prospects of using humanitarian policy as a tool for preventing and overcoming the crisis of civic identity.

It is established that in most cases, civic identity is defined through self-awareness and self-identification of a citizen with a particular state, i.e. its civil community, regardless of ethnic roots and national origin. The formation of civic identity is one of the key tasks of the State's humanitarian policy,

It is found that in the context of globalization, the issue of overcoming the crisis of civic identity is of particular importance, which may include a targeted State policy in the areas of formation of worldview, national identity and mentality, national character, historical and ethno-national memory, and maintenance of national traditions, symbols and stereotypes of citizens' behavior.

The author outlines the types of identity that can be the object of the state's humanitarian policy and summarizes the experience of democratic countries in implementing humanitarian policy as a tool for overcoming the crisis of civic identity.

It is proved that the humanitarian policy of a state should be aimed primarily at strengthening its sovereignty, and in some cases may not be identical to the humanitarian policies of certain cultural groups that form the citizens of that state. Except in cases where such cultural groups count on the state to promote their interests and assume certain obligations to support the state.

The author concludes that high-quality democratic transformations in all spheres of modern Ukrainian society require the formation of an adequate national concept of interaction between civil society and the State, the legal and moral basis for which has already been laid.

Keywords: *humanitarian policy, humanitarian sphere, identity, civic identity, ethnic identity, democracy.*